

Kristina BOJANOVIĆ¹Univerzitet Donja Gorica
Humanističke studije, Fakultet umjetnosti i Fakultet pravnih naukaUDK
305-055.2:141.72
141.72 Иригаре Л.

AGIR-FEMME/PARLER-FEMME: O JEZIKU I JEZIKOM POLNE RAZLIKE²

APSTRAKT Oslanjajući se na filozofsko nasljeđe koje nam je ostavila Lis Irigare (Luce Irigaray) u svom djelu *Etika polne razlike*, te pokušavajući da njenu misao povežem sa savremenim stanjem feminističke teorije i prakse kod nas, s naglaskom na problemima koji iskrsavaju u suočavanju s totalizujućim mišljenjem, u svom tekstu nastojeći da objasnim šta znači jezik polne razlike i zbog čega je važno da se u jeziku koji nije neutralan i koji ne redukuje, začne, uspostavi i održi ženski identitet. Zastupajući tezu o mogućnosti, odnosno nužnosti nastajanja i upotrebe jezika koji bi napokon odgovorio nadmoći filozofskog logosa i njegovoj univerzalizaciji, koja svojim podrazumijevajućim aksiomatskim mehanizmima pokušava da svu drugost i sve druge svede na sebe (ili na „ekonomiju istog“), pokušaću da razmotrim način na koji se može/mora izumjeti drugačiji tekst, novo obraćanje, koje bi ukazalo na neutralizaciju polne razlike u povijesti, preobrazilo pitanje drugog u pitanje polno drugog, i tim gestom otrlo filozofsku-etičku nepravdu, zasvagda raskidajući s tradicijom i tradiranim logocentričnim jezikom i mišljenjem. U tekstu, najzad, promišljam neophodnost identifikacije ženskog djel(ov)anja (*agir-femme*) i ženskog govorenja (*parler-femme*), odnosno njihovu neraskidivost, naročito u kontekstu problema na koje feministička teorija i praksa svakodnevno nailaze u našem društvu/društvima, i ukazujem na zamke koje patrijarhat (i) danas postavlja ženi svojim asimilujućim oslovljavanjem i ophođenjem.

Ključne riječi: jezik, polna razlika, žensko, *parler-femme*, etika, drugo(st)

1 E-mail: krisstino@gmail.com

2 Rad je predstavljen na naučnoj konferenciji od nacionalnog značaja *Neko je rekao feminizam? Feministička teorija u Srbiji danas*, koja je održana u Institutu za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu (8–11. februar 2018) u organizaciji Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu i Instituta za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu.

PRO-GOVOR

Ono što nema diskurs da bi se njime omotalo?

Ono što još nije rođeno u jeziku?

*Ono što ima mjesto, što je zauzimalo mjesto,
ali što nema jezik. Osjećaj koji se izražava prvi put.*

Koji se drugome objavljuje u tišini

(Irigare 2018, 214)

Tokom svoje višemilenijumske povijesti, prepune pitanja i odgovora, na kojima su se temeljile civilizacije, rađale discipline, uobličavali putevi istine i spoznaje, razvijale tehnike znanja, vaspostavljao etički kosmos, nazirali tragovi smisla, uzdrhtavala nauka, razbuktavao duh, sporili umovi, ratovale ideje, obrušavale građevine humaniteta, nije se filozofija proslavila slovljenjem o ženi, nije je ni proslavila, rijetko joj je davala riječ, a od oslovljavanja koje smo dobili u nasljeđe, ostala je prijeteća praznina, mjesto kojeg nema, lišenost, odvojenost od mjesta, ili postajanje mjestom drugoga. Ili mjesto koje (ona) mora da bude a da ga ne zauzima. Prostor koji mora da bude na raspolaganju a da prostorom ne raspolaže. I uvijek pod lupom. U ogledalima koja je zasljepljuju čineći je pridjevom rečenice čiji subjekt nikad ne može da bude. I, najzad, pred ogledalom u kojem iskri kao *subjectum*, u potrazi za svojim uzrokom, ali nikad mišljena kao takva. I pred pitanjem može li biti videća ako nije vidljiva. I može li govoriti. I kako. Zato je ovaj tekst pokušaj da se promisli mogućnost otkrivanja i uspostavljanja takozvanog jezika polne razlike, koja je prije svega iskrsla iz poststrukturalističke filozofske misli, odnosno pokušaj osvjetljavanja odgovora na pitanje da li žena istinski i suštinski pripada filozofskom *logosu* koji nam je poznat i opšteprihvaćen. A to promišljanje je, pored ostaloga, rezultat potrebe i nužnosti da se raskine sa takozvanim zadomljujućim, udomljujućim i odomljujućim jezikom (i svijetom), predviđenim i od davne povijesti rezervisanim samo za žene.

Šta znači zadomljenost (ili zadomljavanje), kakva je to kategorija, u čemu je njena opasnost – a po svoj prilici postoji, u jeziku začeta i na praksu kristalno prenijeta? Ako govorimo o jeziku, životu i svijetu koji su obliko-

vani i usuštinjeni patrijarhalnim ustrojstvom – a govorimo o tome, iz toga i zbog toga – znamo da je žena nevidljiva i nečujna. Povučena je, misteriozna i odsutna. Njen djelokrug aktivnosti mora se vezati za tradicionalno ustanovljeni spektar: dom, gostoprimstvo, materinstvo, brigu, požrtvovanje. Jezik zadomljavanja nema ekspresivnu funkciju, on se ženi ne obraća niti je misli; on je čak i ne predstavlja niti u istinskom smislu oslovljava: on je odmjerava, premjerava, redukuje, ne traži od nje da govori a ponajmanje da od-govara, ali joj nameće dužnost i odgovornost. Zadomljavanje ne poznaje niti priznaje etičkog Drugog, u ovom slučaju Drugu, već je svom svojom težinom negira i(li) pritiska, u činu i cilju zadovoljenja svojih konstrukcija, nagona, afirmisanja i slavljenja svoje moći-nad. Kada nema obraćanja, onda nema relacije. Kada nema mišljenja, nema ni razumijevanja. Kad je žena u takvim okolnostima zadomljena, onda tu nema ni priznanja, ni saznanja, ni važenja. Samo apsorpcija i negacija. Samo ubiranje po mjeri. Ona je za dom onda kad je opozit muškom, kad je njena suština izdanak apsolutne suprotnosti muškim karakteristikama. Za dom je kad je pozove glas autoriteta koji joj se ne obraća, ali koji „cijeni” njenu uzornost. Zadomljena je ako i kad i sama povjeruje da je bezdomna, i da joj je prirodno da je dom tamo gdje je patrijarhat upućuje, ušuškava i umiruje. Zadomljena je ako i kad (pristane da) je za dom pred-oblikovana. Što nužno uvodi u drugu kategoriju, udomljenost. Udomljavanje je u patrijarhatu jedan od omiljenih, najnužnijih i najvažnijih vidova određenja ženske sudbine, njen imperativ i krajnji telos. Kad žena „pobjegne pred svjetlom”, kad pred manifestacijom i spoznanjem toliko „datih” sloboda, toliko „savremenih” primamljivih ponuda i mogućnosti, „odluči” da joj je „ono prirodno”, ono što je imenuje, funkcionalizuje i biologizuje, ipak najpogodnije mjesto. Čak i kada udomiti se ne znači uskakanje u uniformu nijemog, slijepog i gluvog bića, prethodno pretpostavljena bezdomnost zlokobno (joj) leluja nad dušom, mišlju i tijelom, veoma podmuklo, manipulativno, servirana kao „normalnost”, „prirodno stanje” i jedini način realizacije ikakve „žen-skosti”. Iskoračaj je nemoguć kad uvijek-već pada odluka društva da (je) instrumentalizuje. Udomljena je ako je i kad je (pristala da je) biologijom pred-određena. Najzad, odomljavanje žene, stavljanje znaka jednakosti između doma i nje, puna je i posljednja potvrda obilježja i vrijednosti koje je zadao zadomljujući diskurs. Tu je na snazi socijalno-političko domom-(de)

esencijalizovanje žene, manipulisanje njenim slobodama, ukorjenjivanje zatvorenih i opasnih struktura, koje guše svaki specifično ženski zahtjev, da bi neupitna trijada dom-porodica-država nastavila misiju identitetskog uobličavanja i normiranja, po mjeri maskulinog. Odomljena je ako je i kad je (pristala da je) društvom i politikom pred-raspoređena.

Udomljenost suštinski obezdomljuje. Znaju to društvo, tradicija, država, jezik: oni odlučuju a ne pitaju, otimaju, dijele na prve i ostale, uče „načelu”: mi/one. Jednournost zna. Jednopolnost još i više. Znaju i zadomljene. Udomljene još i više. Odomljene su stekle nad-znanje. Bezdomnost, u svim varijantama svojim, obavezuje.

„MANIFEST” JEZIKA POLNE RAZLIKE

*Činjenica da muškarac i žena međusobno ne govore –
od prvog vrta? – izražena je i kroz gušenje glasa u diskursu,
zaborav glasa u jeziku.*

*Uvijek nestabilna modulacija istine,
koja obilježava indeks polnosti u govoru.
Istina ne bi mogla da postoji niti da istraje bez svoga glasa.*

...

*Postoji pathos sjećanja i zaboravljanja.
Kretanje unazad u potrazi za nečim što je
izbrisano ili upisano, pa da se ne bi izbrisalo.
Biti uznemiren zbog ponavljanja, reprodukcija,
zbog onoga što je bilo izbrisano i vratilo se.
Neka vrsta dvostruke prirode ili
pobune prirode koja nastaje u jeziku.*

(Irigare 2018, 142–143)

Za teoretičarku Lis Irigare (Luce Irigaray) žena je u povijesti zapadne patrijarhalne kulture i filozofije bila tek ogledalo za muškarce, počev od *spekuluma*, ogledala koje se koristi u ginekološkoj ordinaciji, mišljenog kao instrumenta moći nad ženama, te sporedno sredstvo, objekat za njegovu, mušku upotrebu. To „drugo”, mračno, tjelesno, mistično, nevidljivo, ni-

jemo, Irigare iznosi na vidjelo bez ustručavanja, izvan izraza propisanih androcentričnim načinom razmišljanja. Drugim riječima, žena zapravo još uvijek ne postoji, jer je uobičajeni prihvaćeni diskurs nesposoban da je predstavi drugačije do kao negativan odraz muškarca, *prostor* kojem se pripisuju neželjene osobine, gubici, manjkavost, bezvrijednost i slično. Žena je zavisna suprotnost muškom, ne-muško, kopija muškog originala, patologizovano i kastrirano muško itd. Dokle god se posmatra očima muškaraca, ona ostaje u domenu neostvarenih mogućnosti. Izlaz iz ove surove *predodređenosti* sastoji se u prolasku kroz ogledalo, pri čemu je žena istovremeno „s obje strane ogledala”, te tako ne može biti ostavljena izvan promišljanja. Ali prolaziti i bivati s obje strane nije dovoljno ni da bi se olakšao a kamoli uklonio teret onoga povijesnoga i vječitoga bivanja pred, u i pod ogledalom. Kao što nije dovoljno tek izvući iz anonimnosti žene koje su svojim perom, i često pod muškim imenom, ovome svijetu dodjeljivale svoje ideje, priče i iskustva, i glasno ih osloviti. Takođe, sumnjam da je dovoljno, mada jeste nužno, direktno debatovati s filozofskim nam savremenicima/cama, i biti u „zasjedi”, kritikujući odvajkada postojeći i neupitni autoritet filozofskog diskursa. Niti se možemo zadovoljiti pojednostavljenim određenjima ženskog kao puke suprotnosti muškom.

Prebivalište koje je suština muškarca i njegove muškosti jeste jezik. Muškarac se poima, naziva i sebe postavlja subjektom teorijskog, političkog i moralnog diskursa, nad kojim bdi bog, kao čuvar svakog subjekta i svakog diskursa, bog koji je, kao što je opštepoznato, uvijek očinski, muški (kada govorimo o zapadnoj tradiciji). Koliko god muškarac da analizira sebe i svijet, koliko god da preispituje sebe i dato(st), to se istovremeno više opire uzdrnavanju temelja diskursa. Drugim riječima, time samo utvrđuje i pojačava njegovu (i svoju) ukorjenjenost i nepromjenljivost. Za muškarca, diskurs je ne samo oruđe za kultivisanje svijeta, već i svojevrsni sveti horizont, dom, gnijezdo u kosmosu i postojanju. Nešto što je na izvjestan način ponajviše njegovo. Jezik je prostor čiji poredak remeti žena onda, ako i kada odgovori ili barem pokuša da odgovori na pitanje šta (ona) jeste. Diskurs muškarca i čovječanstva uopšte upada u turbulencije kada se ženi postavi pitanje „Ko si ti?”, jer odgovor pristiže (mora pristići) na osnovu drugog jezika, drugog svijeta; najzad, sasvim drugog /drugačijeg/ odnosa

spram bića. Nije li to stoga što je žena, levinasovski izrečeno, uvijek gurnuta u ambis, bačena na drugu stranu transcendencije, uvijek u procesu postajanja, vegetativnosti, istrajavanja u čulnom, konfigurisana tako da je uvijek povezana s prirodnošću, prirodom, prirodnim ritmom? Nije li to stoga što je, ako se hoćemo saglasiti s riječima Lis Irigare, refleksija, bilo simetrična, bilo nesimetrična, upisana u ono vegetativno prije nego što se došlo do ikakvog subjektivnog ogledala? Ipak, u svojoj istrošenosti i asimilovanosti, i na neki način smještenosti izvan autentičnog bivanja (kako su joj odredili povijest, društvo, jezik, filozofija, zakoni), žena mora moći biti odlučna i spremna za uspostavljanje i održavanje svijeta: svijeta jezika, svijetom kao jezikom, i za postajanje kućom subjekta. To pak ne znači da žene ulaze u sisteme moći, osobito ne na način na koji to čine muškarci, nego da ustanovljuju nove vrijednosti koje bi bile u skladu s njihovim stvaralačkim kapacitetima. Udruživanjem (društvom) ženâ diskurs, a samim tim i kultura i društvo, postali bi napokon priznati kao polni, i pokušalo bi se raskinuti s monopolom na sve vrijednosti koje je do sada odnosio, pronosio i prenosio jedan pol, koji je nekako smetnuo s uma činjenicu da je njegova sveukupna morfologija upisana u realne, imaginarne i simboličke tvorevine. Što za sobom povlači problematiku odvojenosti misli od tijela, koja svoje posljedice iskazuje na nivou društva i kulture, a te posljedice su i empirijskog i transcendentalnog karaktera, i veoma su nam bliske i poznate: normirano je da su misao, mišljenje, diskurs, jezik privilegije muškarca, muškog tvorca, autora, dok su zadaci tijela obaveza (i često potreba, pa makar i nametnuta) žene, ženskog subjekta.

Ženski identitet može se i mora uspostaviti u jeziku, jeziku koji nije neutralan, jeziku koji ne uvodi, ne podvodi, ne svodi. Jeziku koji se preispitujuće i raskrinkavajuće (us)postavlja spram nadmoći filozofskog *logosa*, njegove opštosti i istrajavanja na tome da svu drugost i sve druge svede na „ekonomiju istog” (Irigaray 1985, 74); jeziku koji se, uprkos svojim često dekonstruktivističkim „vrlinama” koje bježe od davanja odl(i)(u)ka, ipak *odlučno ustrojava*, jer je svjestan vlastite odgovornosti i obaveze, jer je uvidio pogubnost univerzalizacije koja pretenduje da proguta svaku mogućnost izvan-totalizujućeg-mišljenja. Otuda neophodnost da se ponovo otvore figure filozofskog diskursa, poput ideje, supstancije, subjekta, trans-

cidentalne subjektivnosti, apsolutnog znanja, da bi se iz njih izvuklo ono što se mora vratiti ženskom (ibid.). Jer upravo je drugost ženskog bila žrtva najsystematičnijeg filozofskog poduhvata svođenja na istost, odnosno svođenje polne razlike na „neutralnu” ekonomiju istog bio je najgori i najkonstantniji zločin zapadne filozofije. Zato se morao zbiti osvit, rađanje, postajanje nove etike, etike polne razlike koja, opiranjem moći kojom zapadni filozofski projekat hoće da iskorjени razlike među polovima u sistemima koji su samoreprezentni muškog subjekta, izumijevanjem drugačijega teksta, novoga obraćanja, pokazuje prstom na neutralizaciju polne razlike u povijesti, preobražava pitanje drugog u pitanje polno drugog, i tim gestom kao da želi da otre i spere filozofsko-etičku nepravdu, zasvagda raskidajući s tradicijom i tradiranim jezikom i mišljenjem.

Žensko govorenje, ženski govoriti, *parler-femme*, ženski osloviti, znači (i) kritikovati, pri čemu se ne misli na kritiku kao apstraktni sud, već radije na način života, praksu, odgovor na ono što je njen živi odnos s predmetom koji ispituje i s kontekstom koji je okružuje. Kritika je mjesto susreta dvije svijesti, dva iskustva, dvije strasti, dvije intencije: njen proishod je novo, mišlju, tekstem, slikom, prenijeto iskustvo: na primjer, feministička kritika opšteprihvaćenog filozofskog jezika objedinjuje interes kako za preispitivanje, no i afirmaciju filozofije same, tako i za konstantnu rekonstrukciju i dekonstrukciju iskustva svijesti. Zadatak koji ona na taj način ispunjava uvijek se tiče slobode, ali i njenog priznavanja i realizacije u svijetu. Istovremeno, kritika je spremnost da se prihvati odgovornost neograničenog iskivanja novog jezika, obraćanja, oslovljavanja, uz prihvatanje rizika da i jezik i svijet ostanu nedovršeni, ali otvoreni i oslobođeni za nove mogućnosti i novostvorene polemičke ideje. Imajući na umu etimologiju riječi kritika (κριτική τέχνη, κρίσις) i njen prvobitni smisao koji se vezivao za odlučne promjene (krize) u toku neke bolesti, kritiku posmatram i kao način reakcije spram neke pojave-promjene, način doprinosa boljem razumijevanju te promjene, svojevrsno ispoljavanje odlučnosti da se predmet i posmatrač suoče, i da se, subjektivnom sposobnošću nadmaši onâ, navodno samorazumljiva datost i prevaziđe ravnodušnô, zdravo-za-gotovo uzimanje postojećeg, da se nadiđu površina i prvi sloj. Kritika je dobronamjerna inovacija, svojevrsno *novoživljenje*, ali i *novomišljenje* – kao autorski čin i negacija

negativnosti. Kritiku radije vidim kao odgovorno sprovedenu revoluciju (ili revolucionarnu promjenu) nego kao reformu ili sintezu događaja.

Da bi se govorilo ženski, *parler-femme*, da bi se o-slovalo jezikom polne razlike, jezik se ne smije niti može posjedovati, interiorizovati – taj napor zahtijeva preobražaj cjelokupne etike i mišljenja, ponovno tumačenje svega znanog nam, uključujući relacije subjekt–govor, subjekt–svijet, subjekt–drugi, subjekt–kosmos, i reinterpretaciju samoga subjekta koji se uvijek piše u muškom rodu, pa i onda kada je univerzalan (čovjek), uprkos tome što čovjek nije neutralan nego polan. Ako ženski polni jezik nedostaje, žena je *raskućena*, od nje je uzeto, isključena je iz življenja u riječi koja je ne opojmljuje osim kao materijal za izgradnju, niti joj se obraća; i tako atopična, ne uspijeva da dosegne ono *za sebe*. Ako pak progovori poznatim, utvrđenim govorom, koji je lišava mjesta a iz kojeg ne može da izađe, pitanje je da li govori kao *ona*, da li izlazi iz svoje nenastanjive istosti, da li je paralisana u svome etičkome djelovanju, da li je artikulisani jezik oslobađa posredničke uloge? Stoga žensko govorenje, o-slovljenje jezikom polne razlike jeste svojevrsni izlazak iz postojećih sistema razmjene, bijeg, nadvisivanje poznatih jezičkih puteva i produkcije *logosa*, pristajanje na riječ koja je uvijek u opasnosti i koja stalno iznova sebe izumijeva.

O-sloviti govorom polne razlike znači potresti jezik *novootkrivanjem* koje ne samo da podriva postojeću sintaksu, nego i sprječava svaku formu vlasništva, prisvajanja, rastemeljuje_unaprijed datu i pretpostavljenu, nepromjenljivu univerzalnu riječ, pravi mjesta za drugačije sačinjeni govor, za potisnuti ili cenzurisani jezik drugog pola koji zahtijeva da ugleda svjetlost dana. *Parler-femme*, iako ohrabrujući gest (ženske) samolegitimacije, samopotvrde, konačnog samoviđenja, nakon učutkivanja i zatočeništva, nužno znači i *dialogos*, poziv drugom, a ne raskid s njim i otklon od njega, kako se često beslovesno spočitava feminističkoj teoriji. To je politički čin, odnosno zahtjev za dekonstrukcijom naturalističke ideje o ženskoj prirodi kao pasivnoj, o ženskom kao skrivenom, skromnom, povučenom, zatvorenom u misteriju, o ženi kao tajni koja izmiče spoznaji i čiji je način postojanja stid.³ To je reakcija protiv filozofijâ koje sprječavaju taj dijalog i zatvaraju

3 „Način postojanja ženskog je da se skriva, a taj fakt skrivanja upravo je stid. To je jedno bježanje pred svijetlom” (Levinas 1997, 69).

polje istinskog ženskog prisustva. A problematika i tematizovanje ženskog i prisustvo stvarne, empirijske žene, nerazdvojni su: simbolična i diskurzivna dimenzija neodvojive su od materijalne, empirijske i povijesne. Ne mora postojati simetrija među polovima da bi se govorilo, slovilo i oslovljavalo. Naprotiv, polna razlika jemstvo je prestanka otuđenosti, osuđenosti, privida i predodređenosti, prestanka ogleđanja u muškom, zaustavljanje instrumentalizovanja i iskorišćavanja ženskog za mušku intencionalnost u postajanju subjektom. Kroz riječ polne razlike, čiji je status povezan sa statusom naše kulture i njenoga jezika, od-govara se odricanju jezika ženama, i oslobađa(mo) se kvalifikativa nepoznatog, nepredstavljenog, neukrotivog i nepriznatog ženskog, te briše(mo) njegovo organičavanje na gest i tijelo. Ne čudi što je za Lis Irigare polna razlika ono pitanje našeg vremena koje bi nam donijelo spas ukoliko o njemu mislimo i što predstavlja horizont svijeta plodnijeg od ma kojeg danas poznatog.

ZA-GOVOR

*Ako cijeli jezik već prebiva u tišini subjekta i svijeta,
poput njihovog ontološkog tkiva,
onda mogu da okrenem svijet prema njemu samom,
i da se vratim sebi nakon što pređem na drugu stranu.
Igram li se u obručima sa svijetom jezika? Šta dodajem?
I šta mogu da oduzmem? Uvijek isto.
Vrtim se oko ‚centra‘, tačke usidrenja,
ne približavajući joj se.
Beskonačno ponavljam gest koji me možda ukopava,
produbljuje? Ukopava i produbljuje svijet?
(Irigare 2018, 183)*

Jezik polne razlike, kao iznova-stvaranje, filozofska kritika koja, vječito sebe preispitujući i uvijek hoteći da ide u susret neskrivenosti, nastoji da se približi istini i da je dosegne, sve vrijeme odgovorno noseći „teret“ kritičkog razmatranja istine same. Istine jezika, filozofije, identiteta, polnosti, svijeta. Taj stvaralački potencijal uvijek pretenduje na odgovornost, akciju/djelanje, otkrivanje/otkriće, na od-govaranje predmetu, na „noše-

nje sa njime”, čime bismo mogli „zadobiti” neskrivenost (istine). Jer sve ono što se skriva iščezava kad se od njega produži ka viđenju. I do njega stigne. Utoliko je slovljenje jezikom polne razlike gledanje-u, gledanje-ka, gledanje-sa. Sagledavanje. Uviđanje. A taj gest nije samo kritički, već je i politički i etički. Politički jer, kao što je navedeno, otpočinje *dialogos*, suprotstavlja se monološkom i monopolnom diskursu, vladajućim binarnim opozicijama, oponira sveopštoj redukciji ženskog, izumijeva nove mogućnosti izlaska žene iz privatnog domena, uvijek na umu noseći jedno od suštinskih feminističkih načela – da *lično jeste političko*, polemiše sa uvriježenim represivnim referencijama i značenjima. Etički jer se prihvatio odgovornosti i dužnosti da polovinu čovječanstva istrigne iz nepravde, kako bi konačno spriječio jednostrane interpretacije koje produbljuju žensku inferiornost i zanemaruju ili poništavaju cjelokupno žensko iskustvo (Bahovec 2002, 23).⁴ A sve to da bi se ukinulo svekoliko (naročito filozofsko, naučno, lingvističko) favorizovanje muške norme, odnosno tendencije da se *maskulinitet* doživljava i poima kao progresivniji. Jezik polne razlike pruža mogućnost da se usvojeno ili naslijeđeno znanje rekonstruiše u novim značenjskim perspektivama. I ustanovi i ostvari etika, da se, kako Lis Irigare upozorava, ne bi ponovila Antigonina sudbina. Realizacija etičkoga poretka i uspostavljanje nužnih uslova za žensko djelovanje odgovornost je žena, i u sebi nosi preobražaj jedne cjelokupne ženske genealogije, koja je uvijek bila potčinjena relaciji spram muškog, to jest muškom, te otvaranje dimenzija saodnošenja među svim ženama (sestrama), i preispitivanje relacije kćerka–majka, majka–kćerka. Taj horizont mora biti stalno u izgradnji, stalno iznova dopunjavan, kako žene ne bi ostale „puka horizontalnost” i „tlo za mušku erekciju”. Ženska je odgovornost kreiranje i izgradnja više-dimenzionalnog univerzuma koji više ne bi bio, kao do sada, isključivo za drugog i koji ih ne bi određivao kao čuvarke doma i djece, u ime svojine, zakona, prava i obaveza, države drugoga. Prvo i pravo ime toga univerzuma

4 Ovdje se može napraviti paralela s bitnim argumentom feminističke epistemologije, koji potcrtava zanemarenost ženskih iskustava, perspektiva, znanja i doprinosa u brojnim društvenim i naučnim područjima. Feminizam, kao epistemološki projekt, kaže Eva Bahovec, možemo shvatiti u nekoliko njegovih značenja. On označava prekid s „jednouljem mizoginije”, u sebi sadrži stalnu napetost i ambivalencije spram kategorije žena, označava i „sukob s kategorijom samorazumljivosti” i nepromjenjivosti (Bahovec 2002, 23).

jeste jezik, u kojem i kroz koji žena danas može da postavi pitanja i pruži odgovore koji su od velike važnosti. Mora govoriti i mora biti saslušana. Jezik polne razlike istrajava u tome da žene istrgne iz potčinjavanja „sudbini”, (pro)nalazeći načina da iskaže svoj smisao i svoju stranu značenja.

Svijet bez jezika teško je zamisliti. Bez jezika svijet je nemoguće percipirati, pojmiti. A cijeli jedan jezik postojao je i boravio u tišini. Jezik žena, posrednica otjelovljenja i svijeta muškaraca, koje su stoljećima spoticane u pokušajima da proizvedu svoju trijadu: *jezik–tijelo–svijet*. Svijet koji nikad nije postojao, ali koji je ipak prisutan, kao potisnut, prikriven i potencijalan. Jezik polne razlike kao jezik žena u svim njihovim razlikama, kojim se iskopčavaju iz zajedničke učaurenosti u gospodarenje nad njima, koji se izvlači iz stegnutosti, i ide ka, razračunavajući se sa zahvatanjem, aproprijacijom i povlačenjem. Jezik žena koje moraju moći znati da se djelovanjem razlike preispituje i kritikuje svedenost na isto(st), i čija je etika otpora usmjerena na ono bolje koje nije samo ovdje i sada u nama, već svedremeno i nadvremeno. Jezik žena koje se ne bore muški nego ženski.

LITERATURA

- Bahovec, Eva. 2002. „Feminizam kao epistemologijski projekt.” *Zarez* IV/80: 23.
- Irigare, Lis. 2018. *Etika polne razlike*. Podgorica, Novi Sad: Arto, Akadem-ska knjiga.
- Irigaray, Luce. 1985. *This sex which is not one*. NewYork: Cornell University Press.
- Levinas, Emanuel. 1997. *Vrijeme i Drugo*. Podgorica: Oktoih.

Primljeno: 30.06.2018.

Izmenjeno: 31.08.2018.

Prihvaćeno: 15.09.2018.

***Agir-femme/parler-femme:* About Language and by Language of Sexual Difference**

Kristina BOJANOVIĆ

University of Donja Gorica
Humanistic Studies, Faculty of Arts, Faculty of Law

Summary: Relying on philosophical heritage left by Luce Irigaray in her book *Ethics of sexual difference*, and trying to connect her thought to the contemporary state of feminist theory and practice in our country, with an emphasis on problems that arise in dealing with totalizing thinking, in this paper I will try to explain what language of sexual difference means and why it is important to open, establish and maintain female identity in a language that is not neutral and which does not reduce. By representing the thesis about the possibility, that is, of the necessity of creation and use of language that would ultimately respond to the supremacy of philosophical logos and its universalization, which, by its implicit axiomatic mechanisms, tries to reduce all otherness and all others to itself (or to “the economy of the same”), I will try to consider the way by which it can/must be invited a different text, a new addressing that would indicate the neutralization of sexual difference in history, transformed the question of the other into question of sexed other, and through that gest erased philosophical-ethical injustice, breaking with tradition and traded logocentric language and thinking. Finally, in this paper I am considering the necessity of identifying female acting and female speech, i.e. their inextricability, especially in the context of the problems that feminist theory and practice encounter every day in our society/societies, and I am pointing to the traps that patriarchy sets to woman by its assimilating addressing and treatment.

Keywords: language, sexual difference, female, *parler-femme*, ethics, other(ness)